

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційну роботу Єременко Юлії Вікторівни
на тему: «Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні: основні
чинники та ризики», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Становлення інформаційного суспільства, інтеграція української освіти до європейського освітнього простору зумовлює звертання до проблематики результатів навчання. Розбудова освіти в Україні, необхідність підвищення рівня компетентності учнів та випускників спричиняє зростання попиту на обдарованість як інтегративну сукупність здібностей індивідів, які здатні до адаптації до умов життя, що стрімко змінюються. Дисертаційне дослідження Єременко Ю.В. фокусується на проблематиці обдарованості, реалізація якої дозволяла б учнівській молоді як досягати значних успіхів у навчанні та професійній самореалізації, так і сприяти вирішенню низки соціальних проблем різних соціальних груп та їхніх окремих членів.

Процес виявлення та розвитку обдарованості є надзвичайно складним та суперечливим. Він представляє особливий інтерес для вивчення в межах середнього навчального закладу як соціальної інституції, що продукує специфічне освітнє середовище та здійснює значний вплив на перебіг навчання. У соціокультурному просторі школи відбувається формування особистості учня, задоволення пізнавальних та творчих потреб, взаємодія між учнями та вчителями, адміністрацією та іншими виховними та навчальними структурами як агентами соціалізації. Та оскільки результатом перебігу соціалізації в ранньому віці є різні типи ціннісних орієнтацій, особливої уваги потребують ті учні, чий пізнавальні потреби є більш розвинутими, ніж у їхніх однолітків.

Особливості різноманітних потреб обдарованих учнів актуалізують проблеми їхнього задоволення в умовах традиційного підходу до навчання в

середній школі. Недостатня увага до можливості реалізації творчих потреб в межах освітнього закладу може призводити до втрати особливих інтересів та відповідних ціннісних орієнтацій, які спрямовують навчальну активність. На мікрорівні це може призвести до психічних розладів, втрати життєвих орієнтирів, певної відчуженості та стати чинником інтенсифікації негативної девіантної поведінки, на мезорівні та макрорівні наслідком цього стає марна втрата людських ресурсів. Утім, організація освітнього середовища може призводити як до нівелювання, так і до розвитку особливих здібностей учнів. У дисертаційному дослідженні Єременко Ю.В. акцент зроблено на виявленні основних чинників та ризиків самореалізації обдарованих учнів у сучасному українському суспільстві.

Проблематика учнівської обдарованості перш за все розглядається в наукових роботах з психології та соціальної педагогіки. Натомість, у вітчизняній соціологічній літературі констатується майже повна відсутність наукових робіт, присвячених соціологічному розгляду процесу реалізації обдарованості. Нестача відповідних емпіричних досліджень призводить до існування суттєвої білої плями.

Вищевказане підкреслює, що дисертаційне дослідження Єременко Юлії Вікторівни «Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні: основні чинники та ризики» є актуальною науковою роботою, присвяченою малодослідженим в соціології освіти процесам реалізації учнівської обдарованості.

Підхід дисертантки до соціологічного аналізу основних чинників та ризиків самореалізації обдарованих учнів у сучасній Україні відзначається повнотою та ґрунтовністю аналізу. Вдало сформульовані Єременко Ю.В. мета та завдання дослідження логічно визначили проблемне поле соціологічних дискусій стосовно обдарованості учнів.

Оцінюючи здобутки дисертаційного дослідження, необхідно вказати на такі результати, які мають вагому наукову новизну.

Перш за все, це розробка авторської типології ризиків самореалізації обдарованих учнів, а саме суспільні ризики (ризик відсутності усталених критеріїв обдарованості учнів, ризик дискретності уваги до обдарованих учнів, ризик соціальної диференціації, ризик мобільності), ризики школи (стереотипізація обдарованих учнів, блокування талантів, дериваційні чинники), ризики сім'ї (завищений рівень очікувань, екстраполяція на дитину батьківської нереалізованості, відсутність уваги до таланту дитини), індивідуальні ризики (ризик невиявленої обдарованості, ризик дезадаптації, ризик негативної девіантної поведінки, ризик завищеної самооцінки, ризик демотивації).

По-друге, авторська класифікація ключових проблемних зон, які виникають при самореалізації обдарованих учнів, зокрема: зона соціального середовища, зона соціальної взаємодії, комунікативна зона та психолого-особистісна.

По-третє, визначено структурні компоненти обдарованості, які впливають на самореалізацію особистості: суспільні (зокрема, інституційні), середовищні (найближче оточення особистості) та індивідуальні (інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий та діяльнісний), що дозволило здійснити аналіз ризиків самореалізації обдарованих учнів на мікро-, мезо- та макрорівнях.

По-четверте, дисертантка зробила угруповання факторів впливу на процес самореалізації обдарованих учнів таким чином: особистісні; найближчого оточення; освітнього локального середовища; культурно-освітнього макросередовища та загальносуспільні.

По-п'яте, було сформульовано модель супроводу обдарованих учнів, яка завдяки використанню стейкхолдер-менеджменту та динамічного підходу ураховує інтереси всіх суб'єктів цього процесу на основі їхньої залученості до таких елементів, як комплексна діагностика, моніторинг та інформування, консультування, проектування індивідуально орієнтованих програм, первинна допомога у вирішенні проблем і профорієнтації.

Дисертанткою було вдало здійснено цікаве портретування обдарованих учнів в Україні через опис та систематизацію їхніх соціокультурних, інтелектуально-розумових та психологічних характеристик.

В дисертаційній роботі застосовано інтеграційний підхід до супроводу обдарованих учнів, який у роботі представлено як багатокомпонентну систему взаємопов'язаних елементів формальної, неформальної та інформальної освіти, які утворюють єдиний культурно-освітній простір самореалізації обдарованих учнів.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертанткою висновків, які базуються на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримано дисертанткою за допомогою методів: ретроспективного – для вивчення еволюції змісту категорії «обдарованість», системного аналізу - для визначення складових обдарованості та факторів впливу на неї, компаративного аналізу - для виявлення особливостей різних аспектів самореалізації обдарованих учнів у порівнянні з іншими учнями.

У дисертаційній роботі були застосовані також такі кількісні і якісні методи емпіричного дослідження, як анкетування, спостереження, тестування, фокусовані групові та експертні інтерв'ю. Для обробки та аналізу емпіричних даних використано кореляційний аналіз.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та двох додатків; воно оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко зафіксувати новизну підходу авторки до теоретичних засад соціологічного вивчення обдарованості учнів, проведення аналізу феномену обдарованості, його видів та сфер прояву, визначення впливу основних середовищних чинників на самореалізацію обдарованих учнів, виявлення основних проблемних зон самореалізації обдарованих учнів, систематизації основних ризиків самореалізації обдарованих учнів в сучасній Україні, визначення ключових характеристик самореалізації обдарованих учнів та

визначення можливостей стейкхолдер-менеджменту в організації освітнього середовища для самореалізації обдарованих учнів. Дисертаційна робота вдало структурована, викладення змісту роботи відбувається логічно, послідовно, аргументовано.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методологічні основи аналізу феномену обдарованості» здійснено аналіз теоретичних підходів до вивчення обдарованості, розглянуто сутність та основні компоненти обдарованості як соціального феномену та визначені основні види обдарованості й сфери її прояву.

У підрозділі 1.2 досить обґрунтовано здійснено аналіз переваг та недоліків різних підходів до трактування сутності феномену обдарованості, проведено розведення поняття обдарованості із іншими синонімічними поняттями, зокрема талантом, креативністю, геніальністю. Обдарованість визначено як феномен, який «являє собою єдність спадкових (завдатки) і особистісних (наявність знань, умінь, навичок, вольових психологічних характеристик) якостей, завдяки яким стає можливим досягнення значних успіхів у певній сфері діяльності» (с. 41).

У другому розділі дисертації «Особливості самореалізації обдарованих учнів у сучасному суспільстві» виокремлено ключові характеристики обдарованих учнів, проблеми їхньої самореалізації, визначено факторну детермінацію та сучасні ризики самореалізації обдарованих учнів в Україні.

У підрозділі 2.2 здійснено портретування обдарованих учнів як соціальної спільноти та визначено обдарованих учнів як «школярів, які мають завдатки, позитивну «Я»-концепцію та особистісні якості, розвинуті до рівня вищого ніж умовно «середній», завдяки яким у певному освітньому середовищі вони досягають значних успіхів у будь-якій області навчання» (с.59). Дисертантка детально розглядає рівні самореалізації обдарованості учнів та визначає низку ризиків самореалізації, а саме суспільні ризики, ризики школи, ризики сім'ї та індивідуальні ризики.

Третій розділ дисертаційної роботи «**Освіта як чинник самореалізації обдарованих учнів**» є логічним продовженням двох попередніх розділів. У цьому розділі дисертантка продовжує представляти результати низки авторських досліджень та акцентує увагу на особливостях різних форм роботи з обдарованими учнями. Наводиться досвід роботи з обдарованими учнями в Україні та за кордоном, визначається трансформація освітніх стратегій та пропонується використання інтегративного підходу до навчання обдарованих учнів.

Великою перевагою дисертаційної роботи є ґрунтовна емпірична база, а саме: серед авторських досліджень - фокусовані групові інтерв'ю з експертами (представниками адміністрації ліцеїв та гімназій, вчителями, психологами, керівниками гуртків, секцій та ін.); з учнями, які мали неодноразові перемоги на Всеукраїнських та міжнародних олімпіадах; з батьками обдарованих учнів; з випускниками ліцеїв та гімназій і загальноосвітніх шкіл (чотири групи по 12 осіб, 2016 р.); опитування учнів шкіл м. Харкова у віці 13-14 років (n=100, 2016 р.); опитування «Проблеми самореалізації особистості у сучасному суспільстві» (n=483, 2018 р.); серед досліджень, проведених Науково-методичним педагогічним центром м. Харкова за участю автора - анкетування батьків учнів середніх та старших класів шкіл Харкова щодо питань роботи шкіл з обдарованими учнями (n=300, 2015 р.); анкетування школярів м. Харкова у віці від 12 до 16 років (вибірка складала 700 учнів, з яких - 400 обдарованих учнів (по критерію обдарованості вибірка забезпечувалась попереднім виконанням тесту на інтелект Р. Кеттелла, були опитані діти з результатом 125—150 балів) (2015 р.); анкетування експертів (одну третину опитаних склали вчителі і психологи шкіл, одну третину — соціальні педагоги і психологи підліткових клубів м. Харкова, одну третину — керівники ліцеїв, гімназій для творчо обдарованих учнів і представники обласної і районних адміністрацій) щодо питань роботи з обдарованими учнями (n=120, 2016 р.); анкетування випускників гімназій та ліцеїв м. Харкова щодо різних аспектів їхньої самореалізації (n =120, 2016 р.). Окремо необхідно вказати про дані моніторингу обдарованих учнів, який

здійснюється соціально-психологічною службою Харківського фізико-математичного ліцею № 27 за участю автора (2012-2017 рр., n=1200).

Тема дисертаційного дослідження має зв'язок із комплексною науковою темою Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» «Формування інтелектуального потенціалу суспільства в умовах сучасних соціальних трансформацій» (ДР № 0111U000011) та темою кафедри соціології «Простір соціальних можливостей у когнитивній ситуації суспільства знань: проблеми формування та розвитку» (ДР № 0114U006314).

Отримані в процесі дослідження методологічні розробки, теоретичні висновки, проаналізований емпіричний матеріал соціологічних досліджень доповнюють знання про самореалізацію обдарованих учнів і можуть скласти основу для подальших досліджень механізмів ефективною соціалізації. Результати дослідження можуть надати можливість освітнім установам ефективно використовувати потенціал обдарованих учнів шляхом застосування моделі та принципів стейкхолдер-менеджменту.

Окремі положення та висновки дисертації можуть бути використані при вивченні навчальних курсів «Соціологія особистості», «Соціологія освіти».

Дисертаційне дослідження Єременко Юлії Вікторівни є завершеною науковою роботою, отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її автору. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 20 наукових публікаціях, з яких: 1 розділ у монографії, 9 статей (3 з яких опубліковані в спеціалізованих виданнях України з соціологічних наук, 1 стаття — у науковому виданні України, що включено до наукометричної бази, 2 статті — у наукових зарубіжних виданнях, що включено до наукометричних баз, 3 статті, які додатково відображають наукові результати дисертації), 10 тез доповідей на наукових конференціях. Повнота викладу наукових висновків та рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2015 року (зі змінами). Вимогам вищезгаданого Порядку відповідає і оформлення дисертаційної роботи. Основні положення

дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні тези дисертаційного дослідження.

З наукових праць, які опубліковані в співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, що належать автору. Внесок автора у публікації в співавторстві конкретизовано у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаємо, що окремі положення дисертації та твердження, представлені в тексті роботи, мають дискусійний характер або потребують уточнення:

1. Потребує більш повного обґрунтування визначення обдарованих учнів як соціальної спільноти. У роботі авторка здійснює портретування обдарованих учнів, однак, оскільки не наведені аргументи про те, що такі учні демонструють певну самоорганізацію та наявність власної культури, що втілюється в соціальних нормах та цінностях, які регулюють їхні взаємовідносини та, по друге, неодноразово підкреслює необхідність створення відповідного освітнього середовища для більш інтенсивного розвитку та самореалізації обдарованості (с. 80, 129), а відповідно до виокремлення обдарованих учнів в окрему спільноту, визначення обдарованих учнів саме як соціальної спільноти викликає сумніви.
2. Дискусійною є теза про те, що обдаровані учні «досягають значних успіхів у будь-якій області навчання» (с.59), що певним чином протирічить результатам теоретичного розгляду видів обдарованості, згідно з якими наявності певних завдатків в окремій галузі достатньо для того, щоб наділити школяра характеристикою обдарованості (с. 45).
3. Було б доцільно розглянути обдарованість крізь призму концепції суспільства ризику У.Бека, оскільки дисертантка вивчає стратегії розвитку та самореалізації обдарованості та ставить на меті визначення та систематизацію основних ризиків самореалізації обдарованих учнів у сучасній Україні. Визначення розвитку та самореалізації обдарованості як стратегії уникнення / подолання

ризика в сучасній Україні надасть можливість доповнити концептуалізацію феномену обдарованості.

4. На наш погляд, не можна погодитись з тезою про необхідність виокремлення обдарованих учнів в окремі класи та/або середні загальноосвітні школи (що призведе до відповідного перетворення цієї ознаки з девіантної до конформної), адже втілення цієї ідеї з високою вірогідністю сприятиме заглибленню соціальної нерівності в українському суспільстві. Хочемо отримати коментар дисертантки з цього приводу.

Аналіз тексту дисертації, автореферату та публікацій дозволяє стверджувати, що пропоноване дослідження є самостійною, завершеною роботою, результати якої є актуальними, мають теоретичну і практичну цінність.

Отже, дисертація Єременко Юлії Вікторівни «Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні: основні чинники та ризики» подана до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології є самостійним науковим дослідженням, що повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 та №1159 від 30.12.2015р.), автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент,

кандидат соціологічних наук,

старший викладач кафедри соціології

соціологічного факультету

Харківського національного

університету імені В.Н.Каразіна



[Handwritten signature]

Борисов Роман Ігорович